

Цюпак І.М. Зміст початкової освіти України (XVI-XX століття): історичний аспект./ Таврійський вісник освіти: науково-методичний журнал. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2019. Випуск 3 (67). С. 10-17.

Оформлювач: Ірина Цюпак

Комунальний вищий навчальний заклад
«Херсонська академія неперервної освіти»
Херсонської обласної ради

До 75-річчя
КВНЗ «Херсонська академія
неперервної освіти»

Таврійський
вісник освіти

Науково-методичний журнал

ВИХОДИТЬ ЩОКВАРТАЛЬНО

№ 3 (67)

ХЕРСОН

2019

Оформлювач: Ірина Цюпак

УДК 371; Цюпак І.М.

ЗМІСТ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ (XVI-XX СТОЛІТТЯ): ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті автором здійснено аналіз змісту початкової освіти України в XVI-XX століттях, узагальнено в історичній ретроспективі трансформаційні процеси в системі початкової освіти. Зазначено потребу дослідження історії становлення теорії й практики початкової освіти на різних етапах становлення української державності. З'ясовано, що на території сучасної України початкову освіту можна було здобути в парафіяльних, козацьких, народних школах, школах грамоти.

Ключові слова: початкова освіта, парафіяльні школи, народні школи, школи грамот, козацькі школи, зміст освіти.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Розв'язуючи сучасні проблеми початкової освіти, ми дедалі частіше звертаємося до багатоаспектної педагогічної спадщини, велика частина якої залишається не дослідженою. Аналіз праць, що стосуються становлення та розвитку теорії і практики початкової освіти в Україні, засвідчує, що проблеми, які необхідно розв'язувати в сучасних школах і раніше хвилювали педагогів, методистів та громадських діячів.

Початкова освіта нині потребує розвитку нових концепцій, впровадження нових методик, створення яких передбачає ґрунтовний аналіз та переосмислення теоретико-методичної спадщини, бо саме історичний досвід генези початкової школи – це скарбниця корисних педагогічних ідей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Розвиток змісту початкової освіти й педагогічної думки досліджували такі вчені: Н. Дем'яненко, М. Євтух, Н. Никало, Б. Ступарик, О. Сухомлинська,

М. Яремченко та ін. Освітні реформи стали предметом наукових розвідок вітчизняних учених: Н. Побірченко, Л. Гаєвської, Л. Березівської, С. Бричок, І. Шумілової. Різноманітні аспекти освітніх проблем, розвитку теорії та практики навчання в закладах освіти знайшли відображення в працях науковців: Л.Вовк, М.Гриценка, П.Дроб'язка, М.Євтуха, І.Зайченка, В.Кузя, І.Курляк, В.Липинського, М.Лисенка, Д.Мазохи, Н.Побірченко, О.Савченко, С.Сисоєвої, О.Сухомлинської, Б.Ступарика, С.Філоненка, А.Черкашина, М.Ярмаченка, Г.Ясницького та ін. Зазначені дослідження мають узагальнюючий характер, розкривають проблеми освітньої політики, загального шкільництва, розбудови освіти, ідеї української школи, діяльність педагогів та громадських діячів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Дослідження, що стосуються початкової освіти України, з урахуванням часових тенденцій, мають вибіркового характеру, що обумовило актуальність дослідження.

Мета статті: аналіз змісту початкової освіти України в XVI-XX століттях.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Заклади початкової освіти є важливим напрямком у формуванні всебічно і гармонійно розвиненої особистості.

На сучасному етапі трансформаційних перетворень система освіти зазнає реформування, що в свою чергу впливає на усі сфери суспільного життя. Це зумовлює потребу дослідження історії становлення теорії й практики виховання і навчання нового покоління на різних етапах розвитку людського суспільства [4]. В історичній ретроспективі на території сучасної України початкову освіту можна було здобути в парафіяльних, козацьких, народних школах, школах грамоти.

Парафіяльні школи або церковно-парафіяльні початкові школи створювалися в Україні вже з XI ст. Здебільшого вчителями в них були священники, частіше дяки, іноді мандрівні. У XV-XVIII ст. в Україні парафіяльні

школи стали найпоширенішим типом шкіл [7, с. 48].

Становлення освіти й виховання в Україні в XVI-XVII столітті відбулося завдяки переосмисленню народом шкоди зазваної в процесі боротьби з монголо-татарами, зазнавши польсько-католицької експансії, Україна-Русь протягом кількох віків була позбавлена власної державності й переживала глибоку кризу в національній, релігійно-церковній, освітній, науково-культурній та інших сферах. Проте в Україні в тяжкий для неї період знайшлась та організована сила, яка добровільно взяла на себе відповідальність за порятунок національної культури, освіти, науки, мови, моралі, самосвідомості.

Цією силою виявились братства - громадсько-релігійні організації православних однодумців, які були найбільш могутнім демократичним рухом, спрямованим проти національного гноблення й тиску на ті основи християнства, які на той час відповідали глибинним інтересам українського народу. Головним засобом боротьби з польсько-литовською експансією братства обрали школу й братські школи виникали там, де православ'ю загрожувала небезпека з боку католицизму: у Львові, Києві, Луцьку, Перемишлі тощо [2, с.172].

Вся робота братських шкіл визначалась шкільними статутами, взірцем для яких був статут найстарішої в Україні Львівської братської школи, заснованої в 1586-му році. Порівняння різних варіантів шкільних статутів дає можливість для висновку, що вони відбивали методичні й педагогічні пошуки вітчизняних педагогів. Особливу популярність серед братських шкіл підвищеного типу користувалась Львівська братська школа, яка постачала іншим школам навчальні посібники та готувала для них учителів.

Як зазначає Г.Троцько, аналіз статутів Львівської та Луцької шкіл дозволяють зробити висновок про ретельно розроблений і глибоко продуманий зміст процесу навчання. Аналізуючи зміст початкового навчання в братських школах, варто зазначити, що воно включало читання, письмо, вивчення граматики, лічбу, церковний спів. У свою чергу, навчання читанню відбувалося в декілька етапів, а саме: розпізнавання букв та їх складання; пояснення

прочитаного; осмислення й розуміння [2, с. 176].

Отже, діяльність братських шкіл – це зразкова картина розвитку початкової освіти в Україні побудованої на засадах гуманізму, народності педагогічних ідей, зв'язок школи з життям народу.

Зупинимося на характеристиці унікальної та своєрідної ще однієї системи початкової освіти, що діяла на території України XVII-XVIII ст., а саме козацької системи виховання й навчання. У виборі школи, як правило, не було ускладнень, оскільки до послуг була ціла мережа різних козацьких шкіл: полкові, січові, музичні та інші.

Полкові школи - це загальноосвітні початкові навчальні заклади, що були спрямовані на забезпечення військово-оборонних потреб козацького краю. Зміст навчання був досить обмежений і забезпечував лише початкові знання: читання, письмо, рахунок. Методи навчання також були традиційними для тих часів, хоча інколи вчителі намагались унаочнювати навчальний процес, особливо рухами тіла під час вивчення азбуки[2, с. 201].

Проте в полкових школах разом з основами знань дітям давали відомості про рідний край, політичне й державне життя України, цілеспрямовано розвивали їхні психофізичні та моральні якості, естетичні смаки, фізично загартовували, знайомили з основами строю, вдосконалювали володіння шаблею та верховою їздою. Усі вихованці разом з батьками та вчителями брали активну участь у розвитку народних традицій, звичаїв, обрядів.

Школярі співали в церковному хорі, їх також залучали до участі в театралізованих виставах, новорічних вертепах тощо. Цікаво й те, що в цих школах одним із стимулюючих засобів до навчання було виокремлення вчителем помічників з кращих учнів, яких називали "школярами", "молодиками", "виростками". У деяких полкових школах дітей старшини і заможних козаків навчали не лише грамоти, але й суто військової справи при сотенних і полкових канцеляріях [2, с. 201]. Детальне уявлення про зміст, форми і методи навчання та виховання в січових школах дають матеріали про казеннокоштану січову школу, яка існувала при церкві Святої Покрови. Вона

складалася з двох шкіл, або двох відділів: в одному навчались козаки, які прагнули стати паламарями, дяконами, в іншому - майбутня старшина. Окремо навчались сироти, - хрещеники козацької старшини.

Здійснений Кочубей Т. порівняльний аналіз рівня початкової освіти першої половини XVIII ст. свідчить про те, що освіта в окремо взятих регіонах тодішньої України розвивалася по-різному, але рівень грамотності та освіченості народу був досить високим. Автор цитує слова І. Крип'якевича, в яких зазначено, що характерним явищем для українського побуту була велика кількість початкових шкіл [3, с. 40].

Наприкінці XVIII ст. Україна ще зберігала самобутність та високий рівень освіти. Крім Києва, функціонували школи на Лівобережжі, засновані представниками церковної влади на зразок київської, школа у Новгороді-Сіверському та Харкові.

З початку XIX ст. все більше виявляються риси централізації та уніфікації освіти за загальноімперським зразком. Система шкіл діяла за Статутом 1804 р. Початкова освіта здійснювалася парафіяльними (однорічними, сільськими), повітовими (дворічними, міськими) училищами.

Зростанню національної самосвідомості українського народу сприяла поява у 50-х роках XIX ст. недільних шкіл (працювали в неділю і святкові дні), організованих кращими представниками української інтелігенції з метою надання початкової освіти дітям і дорослим. В умовах заборони української мови недільні школи стали зародком національної школи, засобом збереження освітянських традицій української школи. З 1864 р. почали створюватися земські школи, це були сільські школи з три- і чотирирічним терміном навчання, які фінансувалися земствами. Діяли також школи сільські, міністерські, фабричні, залізничні та ін. [6].

Аналізуючи розвиток початкової освіти у 1880-90-х роках, Мінц М. відмічає, що уряд, стурбований розвитком народництва, розпочав дії, націлені на згортання демократичних процесів в освіті, зазнало утисків земство, зріс контроль за роботою народних шкіл, але в цілому початкова школа

продовжувала розвиватися [5, с. 10]. Як зазначає автор, початкові школи другої половини ХІХ – початку ХХ ст. тривалий час не мали державних навчальних програм і лише у 1897 р. Міністерством народної освіти публікуються “Приблизні навчальні програми” для початкових шкіл.

Так, у трирічній початковій школі учнями вивчалися закон Божий, арифметика, російська мова, читання, інколи церковний спів. Як правило, одночасно з трьома відділеннями працював один вчитель, на якого припадало від декількох десятків до 200 дітей. Відсутність належних класних приміщень, меблів, книжок, перевантаження школи учнями робило навчальний процес важким і малоефективним [5, с. 12].

У 90-х рр. ХІХ ст. в різних документах Міністерства народної освіти зазначалось, що школа є безстановою, доступною для всіх дітей без різниці їх соціального стану. На практиці було інакше: доступність гарантувалась здебільшого в початковій школі, а середні і особливо вищі навчальні заклади залишались малодоступними для різночинців. Підсумовуючи результати реформування системи народної освіти з 60-х до 90-х років, слід сказати, що у вказаний історичний період було створено мережу початкових навчальних закладів, які відрізнялися характером діяльності, конкретизацією мети та змісту освітнього процесу: церковнопарафіяльні, земські, міські, міністерські, фабричні, залізничні залежно від того, кому підпорядковувались [2, с. 335].

У дослідженні Фізеші О. зазначено, що в Україні до ХХ століття існували школи грамоти, як одно- та дворічні школи елементарного навчання, зміст освіти обмежувався заучуванням молитов, початками читання, письма й лічби [7, с. 49].

Сфера освіти протягом другої половини ХХ століття зазнавала істотних змін і перетворень, в дослідженні Т. Денисюк зазначено, що її намагалися реформувати, щоб змусити ефективніше відповідати завданню модернізації суспільства на соціалістичних засадах, відповідно до цих умов відбувалося становлення та розвиток змісту початкової освіти [1]. Саме у 1934 році в СРСР відбулося впорядкування структури шкільної освіти, як наслідок початкова

школа стала частиною єдиної загальноосвітньої школи, її першим ступенем. Закінчення початкової школи відкривало для учнів можливість для продовження загальної освіти. Ця роль початкової школи збереглася надалі під час усіх перетворень радянської системи освіти від запровадження початкового всеобучу у 1930 році до курсу на всезагальну середню освіту молоді в середині 60-х – наприкінці 80-х років. Автор виділяє основні етапи розвитку змісту початкової освіти у другій половині ХХ століття:

I. 50-ті – середина 60-х років: панування традиційного змісту початкової освіти, спрямованого на накопичення учнями певного переліку знань.

II. Друга половина 60-х – 70-ті роки: період суттєвого вдосконалення змісту початкової освіти на основі наукової теоретичної концепції його конструювання.

На думку Т.Денисюк у цей період відбувалося суттєве вдосконалення змісту початкової освіти, переглянуто психолого-педагогічні концепції початкової освіти, виявилася наукова неспроможність поглядів, згідно з якими здібності молодших школярів до абстрагування та узагальнення розвинуті ще слабо, тому їх навчання слід здійснювати на конкретному матеріалі. Результатом переосмислення цінності початкового навчання була розроблена концепція розвиваючого навчання (В. Давидов, Л. Занков, Д. Ельконін). Була розроблена (М.А. Пишкало та ін.) методична система навчання молодших школярів, яка включала нові цілі, зміст, методи, форми і засоби навчання, а також комплекс взаємозв'язків між цими компонентами. Основними тенденціями реформування змісту початкової освіти на цьому етапі був перехід від традиційно-концентричного принципу побудови навчальних програм до лінійно-концентричного визначення змісту предметів, підвищення теоретичного рівня засвоєння знань, прискорення темпів навчання [1].

III. 80-ті роки: реформування змісту початкової освіти відповідно до збільшення її тривалості з трьох до чотирьох років із урахуванням принципів розвиваючого навчання. З 1981 року розгорнулася робота з побудови системи початкового навчання дітей з 6-річного віку.

IV. 90-ті роки: побудова нового змісту початкової освіти відповідно до мети та завдань національної школи. Здобуття Україною незалежності висунуло актуальні вимоги до змісту початкової освіти, саме нові історичні реалії позначили появу нової освітньої парадигми. Нормативні документи 90-х рр. у галузі початкової освіти засвідчили оновлення її змісту: зміст початкової освіти став варіативним [1].

Становлення, розвиток, трансформація та модернізація змісту початкової освіти на кожному історичному етапі суспільного буття залежить від рівня розвитку науки і культури, специфіки системи народної освіти, потреб та запитів суспільства і держави у галузі культури, освіти, політики, економіки.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших пошуків у даному напрямку. Генеза початкової освіти України XVI-XX ст. також відбувалася під впливом прогресивних ідей, із зміною суспільних відносин виникали різні заклади початкової освіти, змінювався зміст та тривалість навчання дітей молодшого шкільного віку, одні педагогічні ідеї змінювались іншими.

Отже, при визначенні перспектив розвитку початкової освіти в Україні потрібно враховувати надбання минулого, особливості нашого суспільства.

Література

1. Денисюк Т.Ф. Історіографічний аналіз розвитку змісту початкової освіти України у 50 – 90-х роках XX століття[електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/7587/97/>

2. Історія педагогіки. Навчальний посібник./ За загальною редакцією члена-кореспондента АПН Ураїни, д. пед. наук, проф. Г.В.Троцько. Харків – 2007. – 545 с.

3. Кочубей Т. Розвиток освіти на українських землях у II пол. XVII – кін. XVIII ст. / Т. Кочубей // Історико-педагогічний альманах. - 2007. - Вип. 2. - С. 38-47. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2007_2_7.

4. Кудла М.В. Початкова школа України (кінець XIX – початок XX ст.): історико-педагогічний дискурс [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/handle/6789/725>.

5. Мінц М.О. Розвиток початкової освіти на Півдні України (1861 – 1917 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / М.О. Мінц ; Запоріж. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2007. – 19 с.

6. Стан освіти в Україні у складі Російської імперії [електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ukped.com/statti/istorija-pedagogiki/3321-stan-osvity-v-ukraini-u-skladi-rosiiskoi-imperii.html>.

7. Фізеші О.Й. Початкова школа як система: історіографія поняття/ О. Й. Фізеші // Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]. Педагогічні науки. - 2015. - Вип. 67. - С. 47-53. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2015_67_10.

Цюпак И.Н.

СОДЕРЖАНИЯ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ (XVI-XX ВЕК): ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация. В статье автором осуществлен анализ содержания начального образования Украины в XVI-XX веках, обобщенно в исторической ретроспективе трансформационные процессы в системе начального образования. Отмечена потребность исследования истории становления теории и практики начального образования на разных этапах становления украинской государственности. Установлено, что на территории современной Украины начальное образование можно было получить в приходских, казацких, народных школах, школах грамоты.

Ключевые слова: начальное образование, приходские школы, народные школы, школы грамоты, казацкие школы, содержание образования.

Тсуурак І. М.

CONTENTS OF THE INITIAL EDUCATION OF UKRAINE (XVI-XX CENTURY): HISTORICAL ASPECTS

Annotation. *In the article the author analyzes the content of elementary education of Ukraine in the seventeenth and twentieth centuries, summarizes in the historical retrospect transformational processes in the system of elementary education. The need to study the history of the formation of the theory and practice of elementary education at different stages of the formation of Ukrainian statehood is pointed out. It was found out that in the territory of modern Ukraine initial education could be obtained in parish, Cossack, public schools, schools.*

Key words: *elementary education, parish schools, public schools, schools of literacy, Cossack schools, content of education.*